

MARUSKA KATRINE LA COUR MOSEGAARD

„DET KRÆVER NU EN GANG EN MAND OG EN KVINDE“

Køn, seksualitet og slægtskab i den politiske debat om
homoseksuelles forældreghed

Siden midten af 1990'erne har spørgsmålet om homoseksuelles adgang til forældreskab været debatteret i en lang række europæiske lande. Også i Danmark er det til stadighed et væsentligt punkt på den politiske dagsorden, ligesom det ivrigt debatteres i medierne.¹ Debatten er hovedsagelig centreret om lesbiskes muligheder for adgang til kunstig befrugtning, mens diskussionen om homoseksuelle fædre er fraværende. Først med forslaget om at tillade homoseksuelle par at adoptere, fremsat og nedstemt i 2003 blev homoseksuelle mænds muligheder for at blive forældre eksplicit bragt på banen i den offentlige debat. At mange homoseksuelle mænd enten allerede er fædre eller ønsker sig børn, forekommer derfor stadig fremmed.

Denne artikel udforsker, hvorfor homoseksuelt faderskab – i en dansk kontekst – er omgærdet med tavshed i den offentlige debat om homoseksuelles muligheder for familiedannelse. Tavsheden forekommer mig at være funderet i den særlige måde, hvorpå slægtskab, køn og seksualitet forholder sig til hinanden. Homoseksuelle mænd og kvinder har i dag hverken adgang til adoption eller til kunstig befrugtning,² da de ikke kan opretholde en forestilling om slægtskab symboliseret ved det heteroseksuelle samleje (Schneider 1980). På lige fod med lesbiske kvinder har homoseksuelle mænd således deres seksualitet imod sig, men derudover synes tavsheden at knytte an til det forhold, at de er mænd, da moderskabet både strukturelt og symbolsk tildeles væsentlig større plads i familien.

Artiklen bygger på data indsamlet under et feltarbejde i København i 2003, der satte fokus på homoseksuelle mænds faderskaber (Mosegaard 2005).³ I artiklen drejer jeg blikket bort fra de homoseksuelle mænds personlige erfaringer med faderskab, og gennem en analyse af den politiske debat om homoseksuelles muligheder for forældreskab retter jeg i stedet opmærksomheden mod den kontekst, som deres faderskab indskrives i. I det følgende udforsker jeg derfor indledningsvis, hvordan udviklingen af de nyere reproduktionsteknologier har medvirket til at sætte politiske diskussioner om homoseksuelles forældreghed i gang. Gennem et fokus på de lovgivende processer, der har udfoldet sig omkring spørgsmålene om lesbiskes adgang til kunstig befrugtning samt homoseksuelle pars mulighed for at adoptere, diskuterer jeg, hvordan forskellige politiske aktører definerer kriterierne for forældreskab og respektivt trækker på fore-

stillinger om slægtskab, køn og seksualitet. Jeg peger på, hvordan debatten er polariseret mellem debattører, der betoner forskellige aspekter ved slægtskab ud fra en vesteuropæisk etnoepistemologi, som implicerer en distinktion mellem henholdsvis „det biologiske“ og „det sociale“ (Carsten 2000). Ud over en indsigt i debatten giver artiklen et billede af den lovgivning, det er muligt at skabe og praktisere homoseksuelt faderskab inden for. Lovgivningen er væsentlig at inddrage, ikke blot som et udtryk for vedtagne reguleringer af vores sociale adfærd. Loven er også, som antropolog Kirsten Hastrup skriver, en distinkt måde at forestille sig det virkelige (Hastrup 2001:11). Loven er både et billede af, hvordan vi kan etablere familien, og hvordan vi tænker på og forestiller os den. Artiklen stiller således skarpt på de forestillinger om familien, der kommer til udtryk i både loven og den lovgivende proces.

Begrænsning af reproduktionsteknologiens muligheder

I månederne op til mit feltarbejde blev homoseksuelles adgang til forældreskab igen aktualiseret i medierne og i Folketinget. Afsættet var en række lovforslag, der søgte at få sidestillet homoseksuelle par med heteroseksuelle par i forhold til adoption.⁴ Med forslaget om adoption er det, som nævnt, første gang, at homoseksuelle mænds muligheder for forældreskab eksplicit bliver diskuteret i en folketingsdebat. Den offentlige debat om homoseksuelles adgang til forældreskab har imidlertid stået på i en årrække og bliver for alvor sat i gang med udgivelsen af Etisk Råds redegørelse om kunstig befrugtning i 1995 (Etisk Råd 1995).⁵ Her tages for første gang stilling til spørgsmålet om, hvorvidt lesbiske såvel som enlige kvinder skal have adgang til kunstig befrugtning. Redegørelsen tager sit afsæt i den teknologiske udvikling og den offentlige debat vedrørende forplantningsteknologiske spørgsmål årene forinden.⁶

Den britiske antropolog Sarah Franklin har analyseret de parlamentariske debatter, som er fulgt i kølvandet på fødslen af det første engelske reagensglasbarn i 1978. Ifølge Franklin bliver den engelske debat ansporet af de mange potentielle muligheder for ikke blot forskning og teknologi, men også nye former for undfangelse og nye muligheder for forældreskab. Dette medfører, hvad Franklin betegner som et „lovgivende vakuum“ (Franklin 1993:97). Det øgede mulighedsrum for fremtidig reproduktion, som udviklingen af de nyere reproduktionsteknologier skaber, fordrer juridiske begrænsninger både i forhold til, hvor langt forskerne kan gå, og i forhold til borgernes adgang til teknologiernes nye fagre verden. I denne kontekst bliver betydningslagene i engelsk slægtskabsforståelse foldet ud, da forhold, der ellers er implicite og fungerer som selvfølgeligheder, ekspliciteres af nødvendighed (op.cit.:99). Det samme gør sig gældende i den danske debat om homoseksuelles forældreghed, der eksponerer en række antagelser om slægtskab. En analyse af de politiske processer, der er gået forud for vedtagelsen af lovene om adoption og kunstig befrugtning, fungerer derfor med Franklins ord som „et vindue til den nutidige forhandling af slægtskabsforbindelser og forpligtelser“ (ibid.).

I Danmark lå Etisk Råds redegørelse og rådets arbejde til grund for vedtagelsen af Loven om kunstig befrugtning i 1997. I redegørelsen anbefalede man en offentlig styring på det reproduktionsteknologiske område, der skulle: „[...] sikre klare retningslinjer for lægerne både af hensyn til de berørte personer: de barnløse og de kommende børn,

og af hensyn til kollektive værdier“ (Etisk Råd 1995:117). Etisk Råd lagde dermed op til, at politikerne skulle lovgive på det reproduktionsteknologiske felt. Særligt blev der i redegørelsen givet udtryk for en bekymring over teknologiens indgriben i den „naturlige forplantningsproces“ og de mulige konsekvenser, en sådan „teknificering og tingsliggørelse“ ville have socialt og kulturelt (op.cit.:12). Man fandt en regulering af området nødvendig, selv om dette måtte indebære en „indskrænkning af individets ret til selvbestemmelse“ (ibid.). Dermed tydeliggør Etisk Råd, hvordan forældreskab er et samfundsansvar og et regeringsansvar. Redegørelsen og de efterfølgende folketingsdebatter omfatter desuden en mere generel diskussion af, hvem der skal have „ret til børn“ (Etisk Råd 2001),⁷ og ud fra hvilke kriterier rettigheden juridisk skal tildeles. Den politiske debat om homoseksuelles adgang til kunstig befrugtning og adoption læser jeg derfor som forhandlinger af det, Franklin betegner som „det acceptable“ slægtskab (Franklin 1993), idet debatten netop skaber en diskussion om „den traditionelle“ familie, dens væsentlighed, elementer og grænser.

Den politiske debat udspringer sig inden for rammerne af den lovgivende proces og finder ikke blot sted mellem folketingsmedlemmerne.⁸ I forberedelserne til folketingsdebatterne udbeder man sig fra politisk side redegørelser fra Etisk Råd og fra Center for Menneskerettigheder. Ligeledes har homopolitiske aktører såsom Landsforeningen for bøsser og lesbiske, Foreningen Regnbuefamilier samt StorkKlinik indsendt bemærkninger til Sundhedsudvalget forud for debatterne i Folketinget. Flere politiske aktører byder således ind i den politiske debat og deltager i den forhandling, en lovgivende proces udgør. Aktørerne forhandler ud fra forskellige positioner og autenticitetsideologier, men som jeg skal vise, taler de samtidig ud fra den samme distinktion mellem det biologiske og det sociale (Carsten 2000) i deres ellers modsatrettede fortællinger.

Udgangspunktet her er de lovgivende processer, der har udfoldet sig omkring Folketingets behandling af spørgsmålene om adgang til henholdsvis kunstig befrugtning og adoption; to debatter, der på trods af deres forskellighed begge vedrører homoseksuelles adgang til forældreskab. Fælles for debatterne er, at definitionen af familien samt kriterier for forældreskab er oppe til forhandling. Den følgende diskussion er organiseret ud fra tematiske nedslag: først i de fortællinger, der kommer til udtryk hos dem, jeg betegner *skeptikerne*, som er negativt stemt over for homoseksuelt forældreskab. Dernæst i fortællingerne udtrykt af *støtterne*, som er positivt stemt over for forældreskabet.⁹ Her har jeg i min læsning rettet opmærksomheden mod, hvordan henholdsvis slægtskab, køn og seksualitet gensidigt sættes i spil af de forskellige aktører.

Undfangelse inden for „naturens orden“

Vi er ved at lovgive mod en fremstormende teknologi, der ikke har kunnet holde fingrene fra livets opståen (Vibeke Peschardt fra Det Radikale Venstre 1996).

I det danske folketing var der generel bekymring for, hvordan og hvor meget de nyere reproduktionsteknologier ville gribe ind i den menneskelige forplantning. Det primære spørgsmål i de indledende folketingsdebatter om lovgivningen på det reproduktionsteknologiske område er derfor, hvilke grænser der skal sættes for mulige behandlingsformer og forskning, men især *hvilke former for behandling* man fra statens side

skal tillade, og ikke *hvem* man skal give adgang til behandling. Der er bred enighed blandt politikerne om, at „det foster, der skabes, ikke må adskille sig fra det, der principielt kunne være frembragt ved sædvanlig befrugtning“ (Lindbo, L5). Den grundlæggende bekymring blandt folketingsmedlemmerne er i overensstemmelse med holdningen hos Etisk Råd: Teknologierne anvendelse skal reguleres, så en indgriben i den menneskelige forplantning bliver mindst mulig. De tilladte behandlingsformer må ikke være „i strid med kvindens natur“ (Auken, L5) og skal være mest muligt i overensstemmelse med „naturlige forhold“ (Winther, L5).

Med denne argumentation udtrykker skeptikerne et særligt syn på naturen som et givent og faktisk forhold (jf. Schneider 1980), mennesket ikke ved teknologiens hjælp bør gribe ind i. Ifølge antropologerne Sylvia Yanagisako og Carol Delaney, der diskuterer, hvorfor „det naturlige“ har så stor en forklaringskraft i vesteuropæiske samfund, skyldes det et historisk skift, hvor en naturvidenskabelig forklaring på menneskets tilblivelse vinder indpas på bekostning af den religiøse skabelsesberetning. I darwinistisk teori bevarer den naturlige orden både den hierarkiske skabelsesorden og dens gudgivne kvalitet. Forskellen er, skriver Yanagisako og Delaney, at magten ikke længere ligger hos Gud, men hos Naturen (Yanagisako & Delaney 1995:5). At den naturvidenskabelige forklaring på menneskelig tilblivelse har bevaret en „guddommelige kvalitet“, gør det svært at intervenere i forplantningsprocesserne. Dette er tydeligt i mit etnografiske materiale og eksponeres især i spørgsmålet om homoseksuelles adgang til forældreskab. Som diskuteret ovenfor søger politikerne at fastsætte reguleringer for reproduktionsteknologierne inden for rammerne af naturens orden. Da spørgsmålet kommer til, *hvem* der skal have adgang til behandling, søger et flertal af politikerne at fastholde disse rammer. Med en betoning af, at „det imidlertid er naturens orden, at der skal en mand og en kvinde til at skabe et barn“ (B81), forkastes et lovforslag, der skal give lesbiske og enlige kvinder adgang til fertilitetsbehandling i statsregi. I 1997 vedtager Folketinget, at kun „kvinder, der er gift med eller lever sammen med en mand i et ægteskabslignende forhold“, må tilbydes kunstig befrugtning (paragraf 3 i loven om kunstig befrugtning).

Loven om kunstig befrugtning knytter på denne måde forældreskabet til den heteroseksuelle konjugale relation og opretholder en forestilling om slægtskab som symboliseret ved det heteroseksuelle samleje (jf. Schneider 1980). Det er mand og kvinde, der fra „naturens hånd“ sammen kan undfange et barn, som juridisk tildeles retten til kunstig befrugtning. Bag loven ligger en autenticitetsideologi, der betoner biogenetisk forbundethed. Igennem skeptikernes henvisninger til den menneskelige forplantning som funderet i naturen tilskriver de biogenetisk forbundethed en særlig autenticitet, permanens og legitimitet, der placerer den uden for rækkevidde af social intervention. Ifølge Weston har denne tildeling af autenticitet juridiske og sociale konsekvenser (Weston 1998:79). I en dansk kontekst betyder det, at kun de, der kan opretholde en forestilling om, at forældre og deres afkom er biogenetisk forbundet i kraft af et seksuelt samleje mellem en mand og hans hustru, får adgang til de reproduktionsteknologiske muligheder for forældreskab, staten tilbyder.

I lighed med den amerikanske antropolog Kath Westons beskrivelse af måden, hvorpå mange amerikanere taler om blodsbeslægtethed, gælder det blandt skeptikerne i min undersøgelse, at de refererer til biologien som en uforanderlig og klippefast størrelse, der understøtter samfundets og kulturens superstrukturer (Weston 1998:78). Størstedelen af skeptikerne argumenterer således for at regulere teknologierne med et ønske om at

bevare og støtte særlige familie- og samfundsstrukturer. Undfangelser afstedkommet ved reproduktionsteknologisk hjælp skal netop afspejle det heteroseksuelle samleje for at undgå uønskede ændringer i de „almindelige“ familiemønstre. Lesbisk adgang til kunstig befrugtning diskuteres gentagne gange som noget, der bør nøje overvejes i forhold til at „værne om familielivet“, „fastholde familieværdierne“ og undgå en „opløsning af kernefamilien, som vi kender den i dag“, som indenrigs- og sundhedsminister Lars Løkke Rasmussen udtrykker det (B81). I den politiske debat omfatter en forhandling af det acceptable slægtskab derfor både en regulering af, hvem der skal have adgang til kunstig befrugtning, og hvordan den ideelle familie bør se ud. Her trækker skeptikerne grænserne om slægtskab op i forhold til seksualitet, sådan at adgang til forældreskab bliver afhængig af, hvilket sexliv den enkelte fører. Dette fremgår, som vi skal se, tydeligt i adoptionsdebatten.

Adoptionsdebatten - den svære skelnen

Hvad angår adoptionslovgivningen, opererer støtter såvel som skeptikere – ved første øjekast – problemfrit med flere familiedefinitioner. Adoptionsrelationen omfatter ikke en biogenetisk forbundethed mellem familiemedlemmerne, og adgangen til forældreskab gennem adoption diskuteres derfor på tværs af debatten ud fra en autenticitetsideologi, hvori social forbundethed fremhæves. I modsætning til debatten om kunstig befrugtning er fokus i adoptionsspørgsmålet på, hvordan forældre skal „give barnet den fornødne omsorg, sikre opvækst [og] trygge rammer“ (Mathiasen, L91). Dette fokus på familien som en socialiseringsenhed frem for en biogenetisk forbundet enhed medfører, at heteroseksuelle par såvel som enlige kan adoptere ifølge dansk lov. Juridisk inkluderes eneforsørgerfamilien derfor i det acceptable slægtskab, når det handler om adoption.

I debatten om homoseksuelles mulige adgang til adoption er det også et centralt spørgsmål, om homoseksuelle forældre vil kunne skabe de rette sociale rammer for et barns opvækst. Her udtrykker skeptikerne bekymring over, hvorvidt det vil være til barnets bedste at vokse op med forældre med en anden „seksuel tilbøjelighed“ (Espersen, L91) end majoritetens. I et udsagn fra Per Dalgaard fra Dansk Folkeparti eksponeres holdningen blandt de stærkt skeptiske: „Et barn afspejler sig i sin familie og danner sin identitet ud fra familiens måde at leve og agere på i samfundet. Det er efter min mening ikke at gøre børnene nogen tjeneste at lade dem vokse op i et homoseksuelt parforhold.“¹⁰ Dalgaard trækker også på en autenticitetsideologi, der betoner familien som en primær socialiseringsenhed. Men han sidestiller, som flere andre skeptikere, de rette sociale rammer med dem, der udstikkes af „den almindelige“ familie. Dalgaard understøtter, at homoseksuelle på grund af deres seksualitet ikke kan give et barn de rette opvækstbetingelser, og problematiserer homoseksuelles adgang til forældreskab ved at kategorisere dem som afvigere. Den stærkt skeptiske holdning, som Dalgaard repræsenterer, er bærende for lovgivningen på adoptionsområdet i dag, hvor homoseksuelle stadig er udelukket som adoptivforældre. Adgangen til adoption bliver derved et spørgsmål om barnets manglende mulighed for, som justitsminister Lene Espersen udtrykker det, at vokse op „i en almindelig familie med en mor og en far“ (Espersen, L91).

Hvor skeptikerne altså betoner social forbundethed i debatten om adoption, så kommer noget særligt i spil, når det omhandler homoseksuelle. For det første tilstræber skeptikerne

det „almindelige“ som det rette sociale miljø. For det andet bliver det almindelige, som i debatten om kunstig befrugtning, synonym med „det naturlige“. Som Helge Adam Møller fra Det Konservative Folkeparti (L91) illustrerer i adoptionsdebatten:

Men der er vel en forskel, og det kommer måske også lidt an på ens religiøse overbevisning, men hvis man er kristen og har den opfattelse, at Gud har skabt en mand og en kvinde, og der skal en mand og en kvinde til for at skabe nyt liv, ja, hvis man så vælger at være to mænd sammen, eller to kvinder, så kan man altså ikke skabe nyt liv. Det kan man ikke i dyreverdenen, jo, så er vi nede på encellede dyr, men ellers kan man ikke. Det kan vi heller ikke som mennesker. Det kan man synes er forkert, og at Vorherre ikke har været dygtig nok, men jeg tror, at der er en årsag til det. Og når jeg sagde det, så mener jeg, at på det område må man tage konsekvensen af sin biologi. To kvinder, der lever sammen, kan i hvert fald ikke få et barn med hinanden, og det kan to mænd heller ikke, i hvert fald ikke rent fysiologisk.

Udsagnet viser, hvordan spørgsmålet om „naturens orden“, heriblandt analogien til dyreverdenen, også er helt centralt i adoptionsdebatten, hvor majoriteten af skeptikerne kæder „den almindelige familie“ sammen med de „naturlige forhold“. Således fører de forældreskabet og familien tilbage til „den naturlige“ seksuelle reproduktive akt mellem mand og kvinde. Når det gælder homoseksuelles adgang til adoption sætter en autenticitetsideologi, der fremhæver biogenetisk forbundethed, sig derfor atter igennem. Som i debatten om kunstig befrugtning ekskluderer skeptikerne også i adoptionsdebatten homoseksuelle fra det acceptable slægtskab, da de ikke kan opretholde forestillingen om, at barnet er undfanget i den konjugale relation. Her peger skeptikernes fortællinger på slægtskab og seksualitet som uadskillelige størrelser – ingen kan tænke undfangelsen uden en inddragelse af den heteroseksuelle relation. Samtidig fremgår det, at de mest skeptiske politikere ser familieliv og homoseksualitet som uforenelige. Homoseksuelle fremstår i politikernes udsagn som afvigere, der på grund af deres seksuelle orientering ikke kan skabe de rette opvækstbetingelser for et barn. Det bekymrende ved homoseksuelle familiedannelser er ifølge Irene Simonsen fra Venstre, at barnet „kommer til at tilhøre en minoritetsgruppe og noget, der ikke ligner flertallet“ (L91).

Flere ideologier er altså i spil i folketingsdebatterne, og særligt i adoptionsdebatten bliver grænsen mellem „det biologiske“ og „det sociale“ porøs. Antropologen Signe Howell har lavet et studie af norske adoptivfamilier, hvor hun netop analyserer denne porøsitet. Hun fremhæver, hvordan også adoptivforældre – afhængigt af konteksten – henviser til enten en biologisk eller en sociokulturel forklaringsmodel. Når den ene trækkes frem, bliver det på bekostning af den anden. Men uanset, skriver hun, hvilken model der trækkes på, så er det slægtskab som et udtryk for en særlig betydningsfuld forbundethed, som dominerer de mange diskurser og praksisser, der omgiver transnational adoption (Howell 2001:206). Hendes betragtning om, hvordan forskellige forklaringer på slægtskab trækkes frem afhængigt af konteksten, kan med fordel anvendes på den danske debat om homoseksuelles forældreskab. Som i Howells studie trækker aktørerne i min undersøgelse som del af en politisk forhandling på flere forklaringsmodeller. De politiske fortællinger, der står bag lovgivningen om kunstig befrugtning, fremhæver en „biologisk forklaringsmodel“ som et afgørende udgangspunkt i definitionen af familien. Hvad angår adoption, fremhæver de derimod både en „sociokulturel“ og en biologisk forklaringsmodel. På den ene side betoner de familien som en primær sociali-

seringsenhed. På den anden side fremhæver skeptikerne barnets ret til at leve under familieforhold, der i sin udformning kan leve op til idealet om den biogenetisk forbundne kernefamilie. Denne måde at konstituere grænserne omkring familien på medfører, at homoseksuelle ekskluderes fra det acceptable slægtskab.

De politikere, der støtter homoseksuelles adgang til forældreskab, er endnu ikke blevet inddraget i diskussionen. De hører til mindretallet i folketingsdebatten, men taler derimod med samme stemme som de homopolitiske aktører, der deltager i debatten. Deres holdninger uddyber jeg derfor indirekte nedenfor.

Støtternes modfortællinger

Skeptikernes fortællinger er modfortællinger i forhold til den biologiske viden(skab) som en stor fortælling, en fortælling, der reflekteres bredt i samfundslivet, en fortælling, „der vil blive lettest fortalt og hørt“ (Plummer 1995:31). Biologisk viden(skab) udgør således en stor fortælling, aktørerne taler med og imod i mit studie, og den fungerer som forklaringsmodel i den autenticitetsideologi, der legitimerer lovgivningen. Som antropologen Janet Carsten skriver det: „[...] i Vesten symboliserer biologien ikke blot særlige former for relationer kaldet slægtskabsbånd, men også ejerskabet af en særlig form for viden, der giver en særlig adgang til sandhed“ (Carsten 2000:11).

Det er i relation til måden, hvorpå denne biologiske „faktuelle“ viden fungerer som autenticitetsskabende, at støtternes argumentation fremstår som modfortællinger. Således trækker støtterne, som skeptikerne i adoptionsspørgsmålet, på en sociokulturel forklaringsmodel, og samtidig nedtoner de, som informanterne i Howells undersøgelse, biologiens betydning for slægtskabet. I støtternes betoning af de sociale aspekter ved forældreskab mener jeg at kunne finde en anden tilgængelig og tidssvarende stor fortælling om socialitetens betydning for relationen mellem barn og forældre. Igennem mit feltarbejde hæftede jeg mig ved, hvordan betydningen af at imødekomme barnets behov for nærvær og omsorg blev fremhævet i både tidsskrifter (Vores Børn 2003) og håndbøger for og af forældre (Bonde 1994; Østergaard 2003) samt i psykologiske og pædagogiske værker om børn og socialisering (Hjort & Nielsen 2003). Et eksempel er psykolog Per Are Løkke's bog om faderskabets udvikling. Ifølge ham skal et forældreskab „skabes, udvikles og igangsættes“. Forudsætningen for dette er blandt andet „kontinuitet, time for time, dag for dag“ samt „etableringen af personlig kontakt“ (Løkke 2003). Netop denne måde at diskutere og definere forældreskab på går igen i støtternes argumentation.

I forbindelse med den politiske debat om lesbisk adgang til kunstig befrugtning skriver en lesbisk mor på vegne af Foreningen Regnbuefamilier i et brev til Folketingets Sundhedsudvalg (med henvisning til sin søns tilblivelse gennem anonym sæddonation):

Så sandheden vil han få, sammen med tilliden til, at han er et absolut ønskebarn og ikke en tilfældig graviditet. Så kan vi tro på, at vi med vores kærlighed til ham er i stand til at give ham det fyldestgørende svar. Det kan jo også være, at han slet ikke interesserer sig for, hvor den sædcelle kom fra. Langt fra alle adoptiv/inseminationsbørn søger deres „rødder“ (B81).

Indlægget er et godt billede på den modfortælling (Kryger 2004), der udtrykkes i både de lesbiske forældres, andre homopolitiske aktørers og folketingsmedlemmers hold-

ninger. I indlægget tager den lesbiske forælder eksplicit afstand fra væsentligheden af at kende sine biologiske „rødder“. Derimod fremhæves det senere i brevet som afgørende for et barns velbefindende, at det har „nogle voksne, der er ansvarlige og sørger for en tryk og stabil barndom“, ligesom der peges på betydningen af „stærke positive følelsesmæssige bånd mellem barnet og forældrene“. „Kærlighed“ er et centralt ord i debatten og bliver anvendt både i beskrivelsen af forholdet mellem børn og forældre samt mellem forældrene. „Tid“ og „overvejelse“ er andre centrale forhold. StorkKlinik påpeger i sit indlæg, at de kvinder, der godkendes til insemination, er „velfungerende og ofte meget veluddannede mennesker, der har været mange tanker og processer igennem, inden den endelige beslutning om donorinsemination tages“ (B81). Ved denne betoning fremmaner StorkKlinikken et billede af lesbiske forældre som særligt velovervejede og reflektive. De understreger, at kriterier for forældreskab ikke (kun) handler om biologisk formåen, men også om at have viljen, omtanken og de emotionelle evner til at opfostre et barn. I indlægget modstiller klinikken derved det, jeg vil betegne et „reflekteret forældreskab“, og det forældreskab, der legitimeres gennem lovgivningen.

Støtterne opponerer endvidere mod den normalitetsdefinition, der fungerer i folketingsdebatten. De fremhæver, at lesbiske forældres uddannelses- og arbejdsmæssige baggrund samt deres fysiske sundhed er afgørende for deres egnethed som forældre. StorkKlinik konstaterer, at „børn har brug for gode og stabile emotionelle bånd til den nære familie. Det er veldokumenteret, at børn ikke har optimale vilkår i familier præget af misbrugsproblematikker, psykiske og sociale problemer“. Med dette udsagn skaber klinikken en anden grænsedragning for det normale, der går på tværs af de seksuelle grænser mellem homo- og heteroseksuelle, som fungerer i den politiske debat. Derimod skabes et fælles „os“, der er forældreegnede, over for dem, som ikke bør være forældre: stofmisbrugere, psykisk syge og personer med en socialt belastet baggrund. Normalitetskriteriet for adgangen til forældreskab flyttes, så homoseksuelle ikke fremstår som afvigere, men derimod som „sunde“ og „almindelige“ mennesker, der på lige fod med andre forældreegnede ikke har hverken psykiske, fysiske eller sociale problemer.

Ideen om den konjugale relations centralitet i forældreskabet går også igen i støtternes fortællinger. Det afspejler, hvad historiker John Gillis skriver: at konjugal forbundethed i dag er blevet standard for alle relationer, både heteroseksuelle og homoseksuelle. „Det perfekte par“ må være alt for hinanden: gode forsørgere, seksuelle partnere, bedste venner og stimulerende kammerater – alt sammen roller, som tidligere tiders generationer vendte sig mod flere personer for at få opfyldt (Gillis 1996). Gillis nævner ikke forældreskabet, men med udgangspunkt i den politiske debat vil jeg tilføje, at det centrale for forældreskabet i dag er, at det deles af *det perfekte par*. Foreningen Regnbuefamilier fremhæver for eksempel, hvordan en stramning af loven om kunstig befrugtning vil henvise lesbiske til at have samleje med en mand for at opnå forældreskab. Det vil medføre det „stigmatiserende og traumatiserende forhold – for lesbiske i parforhold – at begå utroskab“ (B81). Med dette udsagn fastholder de lesbiske kvinder, i lighed med lovgivningen, forældreskabet inden for den konjugale og monogame relation. På samme måde er det ifølge StorkKlinik afgørende for de lesbiske forældre, at de „som udgangspunkt ønsker at få [barn] med hinanden“ (B81).

I modsætning til autenticitetsideologien bag lovgivningen, hvor det heteroseksuelle samleje fungerer som et helt væsentligt symbol på slægtskab, er det for støtterne ikke afgørende, at det er de to konjugale partnere, der sammen undfanger barnet rent

fysiologisk. Selve undfangelsesaspektet udformes derfor anderledes i deres fortællinger. Howell beskriver i sit studie, hvordan de par, der ønsker at adoptere, gennemgår en „familieskabelsesproces“, som hun inddeler i en prægraviditetsfase, graviditet, fødsel og familieliv. For parrene i Howells studie „fødes“ barnet den dag, de henter det i luft-havnen, ligesom det undfanges den dag, de sammen træffer beslutningen om at adoptere (Howell 2001:212). De lesbiske forældre betoner tilsvarende den fælles beslutning som en form for undfangelsesøjeblik. Igen er det eftertanken og viljen, der skaber forældreskabet: „I forhold til andre par, der ønsker børn, har vi nok brugt mere tid og gjort os større overvejelser, inden vi går i gang med processen“ (Foreningen Regnbuefamilier).

Samlet betoner aktørerne i den politiske debat forskellige forhold som betydningsfulde for etableringen af autenticitet i sociale relationer. Men på trods af den umiddelbare modsætning i argumentationen hos henholdsvis støtter og skeptikere taler de alle ud fra en implicit skelnen mellem det biologiske og det sociale, mellem natur og kultur. I fortællingerne træder en særlig vesteuropæisk etnoepistemologi frem (Schneider 1984; Collier & Yanagisako 1987; Carsten 2000). Afhængigt af positionen, der tales fra i den politiske debat, mobiliserer debattørerne en biologisk eller en sociokulturel forklaringsmodel, men distinktionen imellem dem fungerer i alle fortællingerne som en særlig ontologisk virkelighed. Dette fremgår tydeligt af den skelnen både skeptikere og støtter, på tværs af debatten, gentagne gange foretager mellem „sociale“ og „biologiske“ forældre.

Mange antropologiske studier af de nyere reproduktionsteknologier anfægter denne distinktion i en tid, hvor naturens orden ikke længere kan tages for givet (Strathern 1992). Studierne anfægter en særlig måde „at vide“ om verden på og stiller spørgsmål til biologiske facts som et domæne skarpt adskilt fra kulturen (Carsten 2000). Som Carsten skriver, bør antropologer i studier af slægtskab forsøge at omgå denne rigide distinktion, da grænserne mellem domænerne er langt mere gennemtrængelig, end både biologer og samfundsforskere måske antager (op.cit.:10). Denne betragtning følges nedenfor i en diskussion af kønnets centrale betydning i den politiske debat om homoseksuelle forældre, hvor antagelser om henholdsvis mænds og kvinders forældreskab er influeret af opfattelser af køn. Dette er, som jeg vil vise, i høj grad medvirkende til et manglende fokus på homoseksuelle mænds mulige ønsker om faderskab.

Den nærværende mor og den fraværende far

Man kan ikke vide, hvad fremtiden bringer, men i udgangspunktet – og der kommer jeg jo i virkeligheden Kristeligt Folkeparti i møde – så er det vigtigt, mener jeg, at barnet ved, at det her, det er far, og det her, det er mor. Der, hvor jeg så ikke er enig med Kristeligt Folkeparti, det er, at far godt kan have en mandlig kæreste, og mor godt kan have en kvindelig kæreste (B81).

Som udsagnet illustrerer, fyldte den politiske debat om homoseksuelles forældreegnethed meget i beretningerne hos de homoseksuelle mænd, jeg interviewede. Men omvendt er de homoseksuelle mænd, der enten har eller ønsker sig børn, påfaldende fraværende i debatten. Modsat lesbiske forældre er de ikke som gruppe repræsenteret i den lovgivende proces, og de omtales bemærkelsesværdigt lidt af både støtter og skeptikere. Når debattørerne bringer faderskabet frem, berører de paradoksalt nok ikke mænds egne behov i forhold til faderskab. En af de væsentlige årsager hertil er deres køn. I det følgende

argumenterer jeg for, at moderskabet og kvinden er langt mere fremtrædende i den offentlige debat end faderskabet og manden. Diskussionen viser tilbage til antropologerne Jane F. Collier og Sylvia Yanagisakos (1987) antagelse om køn og slægtskab som gensidigt konstituerende. Mine etnografiske data bekræfter denne antagelse og peger netop på, at aktørerne definerer og diskuterer forældreskab ud fra særlige kønsforestillinger.

Kvindens fremtrædende plads i forældreskabet i dag hænger ifølge historikeren Anne Løkke sammen med det, hun benævner „biologiseringen af moderskabet“ (Løkke 1993:15; se også Rosenbeck 1987). Med biologisering henviser hun til ideologien om barnets ret til en mor og moderens pligt til at tage sig af sit barn, der udbredtes op igennem 1900-tallet. Med retningslinjer for spædbarnspleje, der især anbefalede moderen selv at amme sit barn, skabte lægevidenskaben en norm, der indsatte moderen som den vigtigste person for barnet i den første tid. En konsekvens af denne ideologi, skriver Løkke, er ikke blot, at der åbner sig en afgrund mellem mænd og kvinder, men også mellem mænd og børn. Det nye syn på moderskabet gør kvinderne i stand til at tage bedre vare på børnene, ikke blot i deres egne, men også i omgivelsernes øjne. Den nye nærhed mellem mødre og børn gør derved den relative afstand til fædrene større (op.cit.:20). Denne historisk skabte afgrund har sat tydelige spor, som jeg aflæser i måden, hvorpå aktørerne i den politiske debat definerer faderskabet. Det store konfliktområde i debatten om homoseksuelles adgang til adoption og kunstig befrugtning er, om to af samme køn kan udgøre forældreskabet sammen. Først og fremmest giver særligt skeptikerne udtryk for nødvendigheden af, at begge køn er repræsenteret i familien:

Det [har] betydning for et barn, om det i sin opvækst har nære relationer til både en „mor“ og en „far“, som hver har sin personlighed, sine værdinormer og sin rolle i forhold til barnet, og som kan udgøre hver sin identifikationsmodel for barnet. Det vil derfor alt andet lige være et positivt element i et barns udvikling, at det allerede tidligt kan forholde sig til og forstå sig selv i forhold til såvel en moderskikkelse som en faderskikkelse.

Holdningen i indlægget her fra Kristeligt Folkeparti¹¹ (B81)¹² er prototypisk blandt skeptikerne: Mænd og kvinder ses som væsensforskellige på grund af deres køn, og denne forskellighed er afgørende for konstitueringen af forældreskabet. Men her træder et andet forhold frem, da diskussionen hovedsageligt vedrører nødvendigheden af at have en far. På den ene side afspejler det, at debatten primært har vedrørt homoseksuelle kvinders adgang til forældreskab. På den anden side peger det på faderskabet og faderens specifikke rolle som paradoksal. Af skeptikerne bliver han både fremstillet som afgørende for barnets opvækst og samtidig – i modsætning til moderen – som undværlig. Som folketingsmedlem Margrete Auken udtrykker det:

Der er masser af forhold i Danmark, hvor børn vokser op uden at kende deres far. I mange tilfælde, de fleste af dem, jeg nævner her, glimrer han ved sit fravær, men han glimrer dog. Der er en, der kan glimre, der er en, man kan savne, der er en, man kan mangle, der er en, man kan tale om (Auken, B81).

Auken tegner med sin udtalelse et billede af den nødvendige, men dog undværlige far: Han er nødvendig som barnets kendskab til sit „biologiske ophav“, men dog undværlig i det daglige liv. Jeg finder, at denne måde at anskue faderskabet på bør ses som del af den historiske konstruktion af forældreskabet, som ifølge Løkke opstår parallelt med

„biologiseringen“ af moderskabet. Som Løkke også peger på, er moderskabet biologiseret i en anden grad end faderskabet. Dette ser jeg ikke blot i Aukens udtalelse, men også ved de gentagne gange, hvor faderskabet af aktørerne, uanset deres holdninger til homoseksuelt forældreskab i øvrigt, deles i henholdsvis en „social“, en „biologisk“ og en „genetisk“ far (se B81). Ingen i den politiske debat bruger lignende retorik om moderskabet. Så hvor en „social far“ ikke behøver at være den samme som den „biologiske far“, synes kvindens biologi sværere at adskille fra hendes forældreskab.

Denne opfattelse af mænd og kvinders forskellige tilknytning til forældreskabet kommer også frem i diskussioner af reguleringer af kunstig befrugtning. Som loven ser ud i dag, kan alle raske mænd donere sæd,¹³ hvorimod det kun er kvinder, der selv er i fertilitetsbehandling, der må donere æg. Loven afspejler de vanskeligheder, der politisk set har været i håndteringen af en „kommercialisering“ af specielt kvinders fertilitet (Etisk Råd 2001:33). Tilbage i 1995 skriver Etisk Råd i deres redegørelse om kunstig befrugtning, at de nye reproduktionsteknologiske metoder er:

[...] et udtryk for videnskabens overtagelse af et tidligere strengt *kvindeligt domæne*.
[...] Modstanden mod donation af befrugtede og ubefrugtede æg begrundes primært med, at en sådan praksis vil indebære en opsplitning af moderskabet, der uundgåeligt kommer til at påvirke betydningen af moderskabet i vores kultur (Etisk Råd 1995:12, min kursivering).

Den samme frygt for en opsplitning af faderskabet i forbindelse med sæddonation bliver ikke udtrykt. Ifølge loven er al donation i Danmark anonym, og et mindretal giver udtryk for bekymring for de problemer, det kan skabe for et barn, ikke at have kendskab til „sit genetiske ophav“ (op.cit.:15). Denne bekymring omfatter dog ikke det barn, der kender sin far, men ikke har en opvækst sammen med ham. Omvendt er der til stadighed stor tilbageholdenhed over for metoder, der vil dele moderskabet mellem flere kvinder. Rugemoderskab er forbudt ifølge dansk lov. I 2001 skriver Etisk Råd følgende i deres overvejelser om metodens anvendelighed:

Gennemførelsen af aftaler om rugemoderskab er baseret på en opsplitning af forældrerollen, som ikke er forenelig med mønstret i kernefamilien. Rugemoderen indvilliger således i at være „biologisk mor“ uden at være „social mor“, hvorimod disse funktioner er nøje forbundet inden for den traditionelle kernefamilie (Etisk Råd 2001:32).

Ideen om et udeleligt moderskab og et deleligt faderskab samt om en allestedsnærværende mor og en fraværende far går altså igen både i lovgivningen og på tværs af debatten. Dette mener jeg er væsentligt for den manglende opmærksomhed på homoseksuelle mænds ønsker om og muligheder for faderskab. Af debattørerne adskilles manden, faderskabet og sæden lettere end kvinden, moderskabet og ægget. Derfor er homoseksuelle kvinder på grund af deres køn mere i fokus end homoseksuelle mænd.

Konkluderende bemærkninger

Hvad er „familien“, og hvem skal med statens hjælp kunne etablere en forældre-barn-relation? I denne artikel har jeg udforsket, hvordan en række politiske aktører forhandler grænserne omkring det acceptable slægtskab. Jeg har diskuteret, hvordan de forskellige

skeptikere og *støtter*, der indgår i denne slægtskabsforhandling gennem forskellige autenticitetsideologier, betoner enten biogenetisk eller social forbundethed som afgørende kriterier for forældreskab. Først i artiklen diskuterede jeg, hvordan udviklingen af nyere reproduktionsteknologier har været med til at sætte den nuværende politiske og juridiske dagsorden. Dernæst diskuterede jeg, med en analyse af henholdsvis *skeptikeres* og *støtters* fortællinger, hvordan de respektive autenticitetsideologier bygger på to tidsbestemte store fortællinger. Forskellige definitioner af slægtskab henter deres legitimitet i den store fortælling, som biologisk viden(skab) udgør, samt i en anden tidssvarende stor fortælling om socialitetens betydning for forældreskabet. Disse fortællinger konstitueres som viden ud fra en europæisk etnoepistemologi, der implicerer en distinktion mellem det biologiske og det sociale. Her synes „det biologiske“ at have den største forklaringskraft, og den nuværende lovgivning understøtter derved en autenticitetsideologi, der sidestiller biogenetisk forbundethed med slægtskab. Dette medfører, at homoseksuelle ikke får adgang til hverken adoption eller kunstig befrugtning, da de ikke kan opretholde forestillingen om slægtskab symboliseret ved det heteroseksuelle samleje. Særligt synes homoseksuelle mænd at have svært ved at blive inkluderet i det acceptable slægtskab. Hvor de på lige fod med lesbiske har deres seksualitet imod sig i deres adgang til forældreskab, er deres køn også en barriere. At to kvinder kan dele et forældreskab, er blevet en politisk mærkesag i store dele af homopolitiske miljø, og det familie billede, der her tegnes af homoseksuelle forældre, inkluderer kun sjældent mænd og fædre. Særlige forestillinger om fædre som nødvendige forældre, der samtidig kan undværes, er med til at usynliggøre homoseksuelle mænds behov og ønsker i forhold til faderskab.

Noter

1. Se for eksempel Berlingske Tidende 17. december 2000, 1. juni og 8. oktober 2003, Information 28. juli 1999, Kristeligt Dagblad 11., 14. og 19. juni 2002, Politiken 29. april og 15. december 2002 samt 15. marts 2003.
2. Ifølge dansk lov må læger ikke inseminere hverken enlige eller lesbiske kvinder. Der er dog efterladt et hul i lovgivningen, der gør det muligt for andet medicinsk uddannet personale end læger at inseminere enlige og lesbiske på private klinikker. Der findes i dag tre klinikker, to i København og en i Horsens.
3. Feltarbejdet blev udført i forbindelse med udarbejdelse af et kandidatspeciale på Institut for Antropologi. Jeg arbejdede analysestrategisk set på to analytisk adskilte niveauer. På et „privat niveau“ så jeg faderskab og slægtskab som en personlig erfaring. I denne forbindelse interviewede jeg af flere gange otte homoseksuelle (potentielle) fædre, lavede fokusgruppeinterview og lod endvidere mændene anvende engangskameraer og tegne billeder af deres familienetværk. På et „offentligt niveau“ valgte jeg at anskue homoseksuelt faderskab som et politisk objekt og slægtskab som et fælles anliggende. I denne forbindelse interviewede jeg politikere samt medlemmer af forskellige interesseorganisationer. Endvidere indsamlede og analyserede jeg en række udskrifter fra folketingsdebatter, fra forberedende redegørelser og fra mediedebatter. Det er særligt dokumentanalysen fra kapitel 3 i specialet, der ligger til grund for diskussionen i denne artikel.
4. Den 16. januar 2003 blev fire lovforslag førstegangsbehandlet samlet under behandlingen af Forslag til lov om ændring af adoptionsloven og lov om registreret partnerskab. Det drejede sig om L119, L93, L91 og B65 (se litteraturliste for yderligere detaljer). Forslagene var fremsat af henholdsvis Enhedslisten, Socialistisk Folkeparti og Det Radikale Venstre. Ingen af lovforslagene blev vedtaget.
5. Den første redegørelse fra Etisk Råd vedrørende kunstig befrugtning udgives i 1989. Denne indeholder anbefalinger for regulering af teknologierne til kunstig befrugtning og berører ikke spørgsmålet om adgangen

til teknologierne, hvorfor det er faldet uden for mit studie at gå i dybden med denne tidlige debat om de nyere reproduktionsteknologier.

6. I Danmark startede forskning i reagensglasmetoder allerede i 1970'erne, og i 1983 kom det første danske reagensglasbarn til verden, fem år efter at verdens første reagensglasbarn fødtes i England (Etisk Råd 1995:19). Denne udvikling åbnede nye udforskede og radikale muligheder for undfangelse og forældreskab.
7. De politiske aktører diskuterer i høj grad homoseksuelt forældreskab som et spørgsmål om rettigheder. Her stilles barnets „individuelle rettigheder“ op over for homoseksuelles „kollektive rettigheder“. Et studie af slægtskab i dag ville med fordel kunne udføres som et studie af den „rettighedskultur“ (Hastrup 2001), der også omgærder familien.
8. Ved en lovgivende proces er der i Danmark tale om et tidligt forløb i tre faser, fra en problematik kommer op til debat og frem til, at politikerne lovgiver på området. I forbindelse med vedtagelser omkring ny lovgivning konsulterer man fra regeringshold *først* offentligheden gennem rådslagning med diverse interesseorganisationer, råd og organer. Der indgives bestilte redegørelser samt indsendes bemærkninger fra interessegrupper, der ønsker at komme i foretræde hos de relevante politiske udvalg. I den *anden* fase fremsætter de forskellige partier lovforslag, der i *tredje* fase kommer op til debat i Folketinget. Afslutningsvis enten vedtages eller forkastes lovforslagene således i den afsluttende folketingsdebat.
9. Alle citater fra den politiske debat, jeg henviser til, er hentet fra udskrifter fra folketingsdebatter. Debatterne vedrører førstegangsbehandlinger af L5, B81, L119, L93, L91 samt B81. For yderligere detaljer, se litteraturlisten. Citater fra henholdsvis Storklinik og Foreningen Regnbuefamilier er hentet fra indlæg sendt til Sundhedsudvalget i forbindelse med behandlingen af B81. Se henvisninger i litteraturlisten.
10. Børnenes ret til de rette forældre er et helt centralt omdrejningspunkt i debatten. Henvisningen til „barnets tarv“ bruges af samtlige aktører i den lovgivende proces. Barnets tarv er derfor et nodalpunkt i debatten, men holdningerne til, hvordan dette tarv bedst varetages, er der generel uenighed om.
11. I dag bærer partiet navnet Kristendemokraterne.
12. Citatet er fra det skriftlige oplæg til B81. Kristeligt Folkeparti citerer i oplægget Justitsministeriets Børneudvalgs Delbetænkning om Børns retsstilling.
13. Det er interessant for denne diskussion, at homoseksuelle mænd, raske eller ej, ikke kan donere sæd i følge dansk lov.

Litteratur

- B65
2003 Forslag til folketingsbeslutning om homoseksuelle pars mulighed for at adoptere og blive plejeforældre. Fremsat 9. januar af Radikale Venstre. Kan hentes på www.ft.dk/Samling/20021/Lovforslag_som_fremsat/B65.htm.
- B81
2002 Forslag til folketingsbeslutning om forbud mod insemination, hvis behandlingen ikke foretages af personer, der er læger, eller under en læges ansvar. Fremsat 12. marts 2002 af Kristeligt Folkeparti. Kan hentes på www.ft.dk/Samling/20021/Beslutningsforslag_som_fremsat/B81.htm. Førstebehandling af beslutningsforslag B81. 4. april 2002. Kan hentes på [www.ft.dk/Samling/20021/salen/B81_BEH1_49_24_\(NB\).htm](http://www.ft.dk/Samling/20021/salen/B81_BEH1_49_24_(NB).htm).
- Berlingske Tidende
2000 Far, far og børn. 17. december, sektion 2, s. 7.
2003 Mor, mor og Frida. 1. juni, sektion 2, s. 4. Frisind: Danskere mere tolerante over for homoseksuelle. 8. oktober, sektion 1, s. 2.
- Bonde, Hans, Søren Carlsen, Bo Green Jensen, Leif Moustén, Henrik Vittrup & Per L. Aarslev
1994 Når du bliver far. København: Aschehoug Dansk Forlag A/S.

- Carsten, Janet
2000 Introduction: Cultures of Relatedness. I: Janet Carsten (ed.): Cultures of Relatedness. New Approaches to the Study of Kinship. Cambridge: Cambridge University Press.
- Collier, Jane Fishburne & Sylvia Junko Yanagisako
1987 Introduction. I: Jane Fishburne Collier & Sylvia Junko Yanagisako (eds.): Gender and Kinship. Essays towards a Unified Analysis. Stanford, CA: Stanford University Press
- Etisk Råd
1995 Kunstig befrugtning – en redegørelse. Det Etiske Råd.
2001 Ethiske problemer vedrørende kunstig befrugtning. 1. del. Ret til børn? = Ret til hjælp til at få børn? Det Etiske Råd.
- Foreningen Regnbuefamilier – Børnefamilier med homoseksuelle forældre
Indlæg fremsendt til Sundhedsudvalget i forbindelse med behandlingen af B81. Kan hentes på www.lbl.dk.
- Franklin, Sarah
1993 Making Representations: the Parliamentary Debate on the Human Fertilisation and Embryology Act. I: J. Edwards, S. Franklin, E. Hirsch, F. Price & M. Strathern (eds.): Technologies of Procreation. Kinship in the Age of assisted Conception. Manchester: Manchester University Press.
- Gillis, John
1996 A World of their own Making, Myth, Ritual, and the Quest for Family Values. New York: Basic Books.
- Hastrup, Kirsten
2001 Accommodating Diversity in a Global Culture of Rights: An Introduction. I: Kirsten Hastrup (ed.): Legal Cultures and Human Rights: The Challenge of Diversity. Great Britain: Kluwer Law International.
- Hjort, Karin & Steen Baagøe Nielsen (red.)
2003 Mænd og omsorg. København: Hans Reitzels Forlag.
- Howell, Signe
2001 Self-Conscious Kinship: Some Contested Values in Norwegian Transnational adoption. I: Sarah Franklin & Susan McKinnon (eds.): Relative Values. Reconfiguring Kinship Studies. Durham & London: Duke University Press.
- Information
1999 Den nye homo-familie. 28. juli, s. 9.
- Kristeligt Dagblad
2002 Barnets tarv eller voksnes behov (debat). 11. juni, s. 9, 14. juni, s. 16, 19. juni, s. 10.
- Kryger, Niels
2004 Mesterfortællinger og pædagogisk feltforskning i Danmark fra 1970'erne til i dag. Brudstykker af en historie. I: Ulla Ambrosius Madsen (red.): Pædagogisk antropologi. Refleksioner over feltbaseret viden. København: Hans Reitzels Forlag.
- L5
2002 Første behandling af lovforslag L5: Forslag til lov om kunstig befrugtning i forbindelse med lov om kunstig befrugtning i forbindelse med lægelig behandling, diagnostik og forskning m.v. I: Nye slægtskaber – nye fællesskaber: USA og Vesteuropa. Kompendium ved Institut for Antropologi, København Universitet.
- L91
2002 Forslag til lov om ændring af adoptionsloven og lov om registreret partnerskab. (Ligestilling mellem registreret partnerskab og ægteskab ved adoption). Fremsat den 14. november 2002 af Enhedslisten. Kan hentes på www.ft.dk/Samling/20021/Lovforslag_som_fremsat/L91.htm.
2003 Førstebehandling af lovforslag L91, L93, L119 og B65. 16. januar 2003. Kan hentes på [www.ft.dk/Samling/20021/salen/L91_BEH1_41_8_\(NB\).htm](http://www.ft.dk/Samling/20021/salen/L91_BEH1_41_8_(NB).htm).

- L93
2002 Forslag til lov om ændring af lov om registreret partnerskab. (Ligestilling mellem registreret partnerskab og heteroseksuelle ægtefæller med hensyn til fremmedadoption af danske og udenlandske børn). Fremsat den 15. november 2002 af Socialistisk Folkeparti. Kan hentes på www.ft.dk/Samling/20021/Lovforslag_som_fremsat/L93.htm.
- L119
2002 Forslag til lov om ændring af adoptionsloven. (Adgang til stedbarnsadoption for registreret partnerskab ved barnets fødsel). Fremsat 11. december 2002 af Enhedslisten. Kan hentes på www.ft.dk/Samling/20021/Lovforslag_som_fremsat/L119.htm.
- Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske
Indlæg fremsendt til Sundhedsudvalget i forbindelse med behandlingen af B81. Kan hentes på www.lbl.dk.
- Løkke, Anne
1993 Forældre billeder. Skitser til moderskabets og faderskabets historie. Social Kritik 25-26:7-21.
- Løkke, Per Are
2000 Fædrenes Revolution. Mænd og maskulinitet i en ny tid. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mosegaard, Maruska Katrine la Cour
2005 Faderskab og forbundethed. Et studie af homoseksuelle mænds forældreskaber. Kandidatspeciale. Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Plummer, Ken
1995 Telling Sexual Stories. Power, Change and Social Worlds. Routledge: London.
- Politiken
2002 Adoption: Bøsser bruger børn som murbrækkere. 15. december, PS, s. 7. Adoption: Skal rødhårede også forbydes at få børn? 15. december, PS, s. 7.
- Rosenbeck, Bente
1987 Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie 1880-1980. København: Gyldendal.
- Schneider, David
1980 [1968] American Kinship: A Cultural Account. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
1984 The Critique of Kinship. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- StorkKlinik
Indlæg fremsendt til Sundhedsministeren og de sundhedspolitiske ordførere i forbindelse med behandlingen af 81. Kan hentes på www.lbl.dk.
- Strathern, Marilyn
1992 After Nature. English Kinship in the Late Twentieth Century. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vores børn
Udgives af OXYGEN A/S, Thoravej 13, 3. 2400 København NV.
- Weston, Kath
1991 Families We Choose. Lesbians, Gay, Kinship. New York: Columbia University Press.
1998 Forever is a Long Time: Romancing the Real in Gay Kinship Ideologies. I: Kath Weston: Long Slow Burn. Sexuality and Social Science. New York & London: Routledge.
- Yanagisako, Sylvia & Carol Delaney (eds.)
1995 Naturalizing Power. Essays in Feminist Cultural analysis. New York & London: Routledge.
- Østergaard, Martin
2003 Hjælp! Jeg er far. Lindhardt og Ringhof.

